

Vier generaties pijpenmakers in Weert 1855-1972

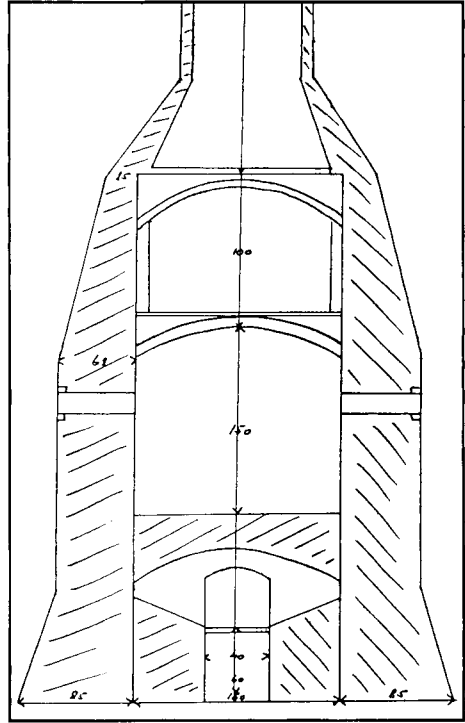
door Jos Engelen

Historie

117 Jaar lang heeft Weert een pijpenfabriek geteld onder de industriële ondernemingen, die gelegen was langs de Zuid-Willemsvaart op Laar en buiten de oude vestingwallen vanwege het brandgevaar dat het stoken van een pijpenoven met zich meebracht. Velen zullen zich de pijpenfabriek nog wel kunnen herinneren die tot 1972 houten rookpijpen fabriceerde onder leiding van de broers Jacques en Jo Bergmans¹, die hij in 1958 overleden vader Henricus Jacobus waren opgevolgd.

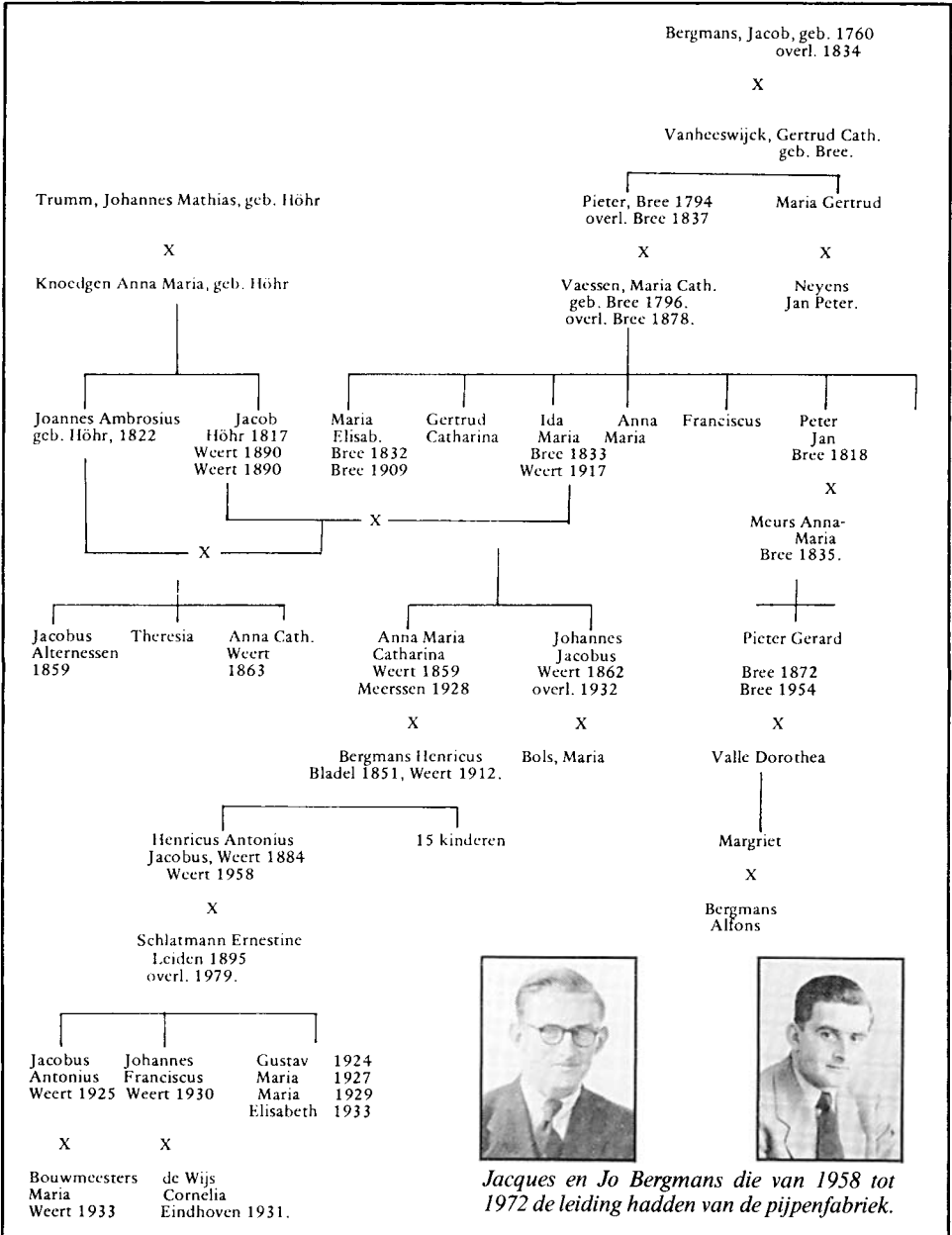
De oude pijpenoven.

Werktekening van de pijpenoven. De oven werd gestookt met turf en takkenbossen en bestaat uit drie etages.

Deze was in 1933 volledig overgeschakeld van aarden op houten pijpen, die door hun goede rooieigenschappen en duurzaamheid de kleipijp volledig verdrongen hadden. De oven die gediend had om kleipijpen te bakken, werd daardoor overbodig, maar werd door een gelukkig toeval gespaard voor afbraak. Hij stond op particulier terrein en niemand in de weg en werd voortaan gebruikt voor het verbranden van de fabrieks- en huishoudelijk afval van de familie Bergmans, waardoor hij behouden bleef en dank zij een besluit van de gemeenteraad² straks een definitieve plaats als industrieel-archeologisch monument zal krijgen naast "De Tiendschuur", waarin ook reeds een pijpenkamer van de firma Bergmans als herinnering

aan deze echte Weertse industrie uit de vorige eeuw is ingericht. Deze op het eerste gezicht rasechte Weertse Bergmans-familie heeft echter elders haar wortels. De vader van Henricus Jacobus was afkomstig uit Bladel en huwde de uit Weert afkomstige Anna Maria Trumm, die op haar beurt de dochter was van Jacob Trumm en Ida Maria (geboren Bergmans!), respectievelijk geboren in Höhr (Westerwald) en Bree. Deze Jacob Trumm geldt als de grondlegger van de pijpenindustrie in Weert.

Jacques en Jo Bergmans die van 1958 tot 1972 de leiding hadden van de pijpenfabriek.

Afkomstig uit Höhr-Grenzhausen, één van de vele pijpencentra op de rechter Rijn-oever, was hij samen met zijn ouders Johannes Trumm en Anna Maria Knoedgen uit zijn geboortestreek weggetrokken, en hadden zij zich, zoals honderden andere Westerwalders, gevestigd in de streek tussen Maas en Rijn waar de economische vooruitzichten voor hun oude beroep beduidend beter waren. Zo zien wij pijpencentra ontstaan in Venlo, Roermond, Maaseik, Luik, Maastricht en Stevensweert en tenslotte, na het gereedkomen van de Zuid-Willemsvaart in 1826, ook in Bree en Weert. De ligging van de diverse plaatsen aan rivieren en kanalen is uiterst belangrijk vanwege het vervoer van klei- en aardewerk en de daaruit voortkomende produkten. Het ontstaan van soevereine staten in 1815 en 1839 deed weliswaar kunstmatige grenzen ontstaan en vormde belemmeringen voor een onbeperkte afzet van kleipijpen, maar verbrak geenszins de familiale, culturele en zakelijke band tussen deze nieuwe "Maaslanders" en hun families in Duitsland, Frankrijk en België. Jacob Trumm die het vak van moederskant (Knoedgen) reeds met de paplepel ingegeven had gekregen, zien wij in 1843 als pijpmakersknecht in Luik werkzaam. Samen met zijn neef Jean Knoedgen zette hij in 1846 zelfstandig een pijpenfabriek in Maastricht op poten. In 1853 arriveert hij wederom met zijn neef in Bree, waar deze door zijn huwelijk een eigen pijpenfabriek kan verwerven. Dezelfde Jean Knoedgen helpt dan op zijn beurt zijn neef met het vestigen van diens bedrijf in Weert in 1855. Beider activiteiten in Maastricht worden dan beëindigd en de fabriek aldaar wordt overgedaan aan een andere "emigrant" uit Höhr-Steinebach.

Productie en modellen

Vergelijken wij de productie van Trumm-Bergmans op jaarbasis met die van andere bedrijven, dan moet de conclusie luiden dat het bedrijf tot de middengroep gerekend moet worden. Uit de ons ter beschikking staande gegevens kunnen de volgende aannames redelijk hard worden gemaakt:³

In de periode Maastricht	1847-1855	bedroeg de productie plm.	1.600.000.
In de periode Weert	1855-1870	bedroeg de productie plm.	7.500.000.
In de periode Weert	1870-1900	bedroeg de productie plm.	24.000.000.
In de periode Weert	1900-1910	bedroeg de productie plm.	5.000.000.
In de periode Weert	1910-1920	bedroeg de productie plm.	1.200.000.
In de periode Weert	1920-1933	bedroeg de productie plm.	650.000.
Totale geschatte productie kleipijpen excl. Maastricht		plm.	38.350.000.
Totale geschatte productie kleipijpen incl. Maastricht		plm.	40.000.000.

Duidelijk zien wij de opkomst, de bloeiperiode en het langzame verval van de kleipijpenindustrie en de groeiende noodzaak om over te schakelen naar nevenprodukten als oventegels/stenen, koekoeksfluiten, spaarpotten en uiteindelijk de bruyèrepijp en de daarmee samenhangende accessoires.

Synchroon hiermee liep eveneens het aantal pijpmakersknechten. Buiten de familieleden, die zeer zeker van jongs af aan meegewerkt zullen hebben, treffen wij rond 1875 tien personen aan, in 1889 gegroeid tot vijftien en vervolgens weer afnemend tot tien personen.

Ook de afzet vertoonde eenzelfde beeld. Deze bleef in 1850 voornamelijk beperkt tot Zuid-Limburg, maar ontwikkelde zich sinds de vestiging in Weert voorspoedig over Noord-Brabant en Gelderland. Vaste afnemers, meestal grossiers, in de grote steden werden door Bergmans zelf of een vertegenwoordiger bezocht, terwijl rond de eeuwwisseling ook grote partijen wederzijds werden afgezet bij collega-fabrikanten in het land. De afnemende vraag naar kleipijpen door de opkomst van houten pijp, sigaar en sigaret deed in de twintiger jaren van deze eeuw de afzet naar

**Trumm & Bergmans
FABRIKANTEN**

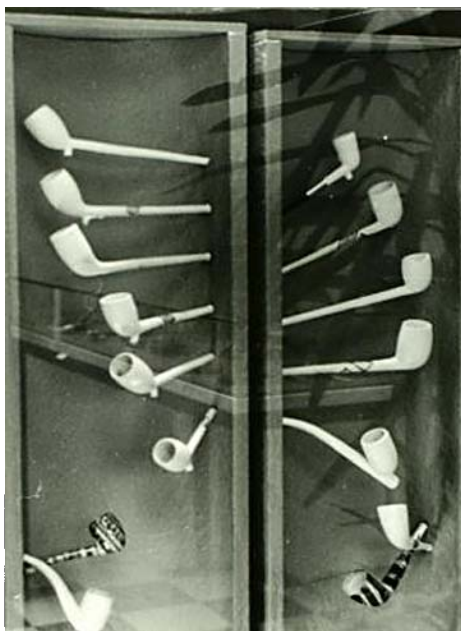
van
Ordinaire- en fijne witte pijpen.
Roode- en zwarte pijpen.
Gelakte- en geel geverniste pijpen.
Pijpenkoppen en Sigarenpijpen.

Specialiteit in
HALF PORCELEINEN- EN
GEËMAILLEERDE PIJPEN.

OVENVLOERTEGELS en
OVENSTEENEN.

WETSTEENEN.

Gesticht Maastricht 1846.
Overgebracht naar Weert 1855.

Uit de collectie van de firma Bergmans te zien in de "pijpenkamer" van "De Tiendschuur".

de kleine afnemers volledig verdwijnen. Voeg daarbij de excentrische ligging in Nederland met lange bestel- en transportlijnen, de concurrentie van grote pijpen fabrieken in het naburige België en Duitsland de veel grotere naamsbekendheid (en organisatie) van de Goudse pijp en de Gambiers uit Frankrijk, de exportmoeilijkheden als gevolg van de eerste wereldoorlog en last but not least de crisis van eind jaren twintig, dan is het nog verwonderlijk dat deze firma het tot 1933 met de kleipijpenproductie heeft volgehouden. Bekijken wij de kwaliteit van de produkten, dan moet dit een van de redenen zijn geweest voor een dominante positie in de regio, naast het toevoegen van nieuwe modellen en het zich continu oriënteren in het buitenland en bij de binnenlandse concurrentie. In de periode 1846-1933 heeft de firma meer dan 1200 verschillende modellen gevoerd, ofwel in eigen productie ofwel via bestellingen bij collega-fabrikanten, een enorm groot aantal, de jaarproducties in aanmerking genomen.

Voor een technische beschrijving van het fabriceren van een kleipijp verwijzen wij naar bijgevoegde literatuur⁴, doch niet onvermeld mag blijven de arbeidsintensiviteit van dit handgemaakte produkt. Meer dan dertig bewerkingen moest een kleipijp ondergaan voordat een van onze voorouders er de brand in konden steken, of dit nu Jan van Weert rond 1600 betrof een hartstochtelijk roker en snuiver, of een bedevaartganger naar de kapel in 't Zand in Roermond, die als herinnering een kleipijp (van Trumm-Bergmans!) mee naar huis nam rond 1920.

Toch waren de verkoopprijzen van deze ambachtelijke produkten uitzonderlijk laag. Als voorbeeld voegen wij toe de prijslijst van "steen" pijpen uit 1923:

JACQUES BERGMANS		Weert, 1 Februari, 1923.		19
WEERT (HOLLAND)				
Prijzlijst van steenen pijpen.				
<u>Gewone kwaliteit,</u>				
grote rechtkoppen of stompen		per kistje van twee gros	fl.	4,00
grote kromkoppen of mutzen		" " " " "	"	4,00
kleine kromkoppen of akers mutskes		" " " " "	"	4,00
platsteelen		" " " " "	"	4,00
figuurpijpen gesorteerd		" " " " "	"	4,00
<u>Prima kwaliteit,</u>				
witte doorrookers	in dozen van 3 dozijn of	in kistjes van	fl.	3,50
	een gros	per gros		
roode pijpen,	in dozen van 3 dozijn of	in kistjes van	fl.	3,60
	een gros	per gros		
<u>Geëmailleerde pijpen,</u>				
marbré pijpen gesorteerde modellen		per gros	fl.	6,60
delft pijpen	" "	" "	"	6,60
portret pijpen	" "	" "	"	6,60
Jacobpijpjes		per dozijn	fl.	1,20
Kleine Jacobkopjes		per gros	fl.	5,76

Prijzlijst Jacques Bergmans.

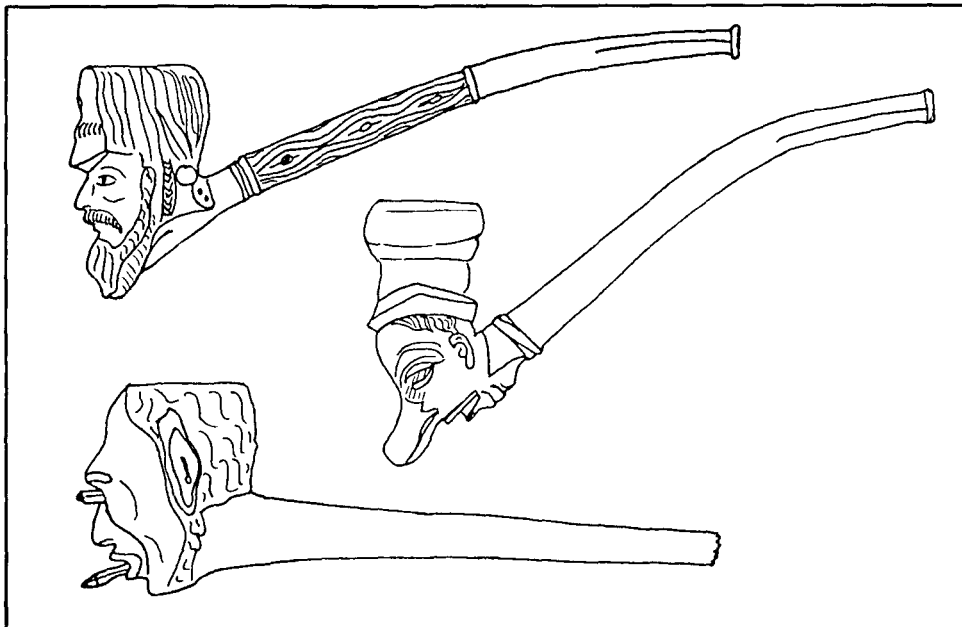
Hierbij moeten wij bedenken dat het werkloon per gros minimaal f 0,60 bedroeg, grofweg de helft van de werkelijke kosten, terwijl een gros pijpen f 2,- kostte.

Zowel voor de werkgever als voor de pijpenarbeiders dus bepaald geen vetpot. Nemen wij als voorbeeld het weekloon van een kaster (het vormen van de pijp van de schroef) die ongeveer de helft verdiende van een weekloon per gros, t.w. f 0,30. De maximale hoeveelheid te produceren pijpen bedroeg voor een kaster van lange pijpen 30 gros per week, gedurende 6 werkdagen per week van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds met 1½ uur pauze!

Vergelijken wij de verkoopprijzen in de verschillende jaren

	1852	1881	1916
Gewone prijzen per gros	72 ct	84 ct	100 ct

dan zien wij dat de verkoopprijzen in die periode met 39% zijn gestegen, terwijl de werklonen omhoog zijn gegaan van f 0,32 naar f 0,60 per gros, een stijging van 87%.

Voorbeelden afbeeldingen van pijpen.

Pijpenhandel tussen "concurrerende" pijpenfabrikanten

In de teruggevonden order- en correspondentieboeken van de firma Trumm-Bergmans uit de jaren 1915-1922 vinden wij de onomstotelijke bewijzen van onze reeds eerder geuite veronderstelling, dat er in de 19e en 20e eeuw een levendige handel moet hebben bestaan tussen diverse pijpenfabrikanten en dat zij uiterst vriendschappelijke relaties met elkaar onderhielden, ofschoon zij in feite concurrenten van elkaar waren.

Zo ook Jac Bergmans die zelf zijn collega's in Gouda bezocht en met hen zaken deed, niet alleen voor zichzelf maar ook voor de fabriek Hillen-Knoedgen uit Bree, die zoals bekend familiebanden met de Trumms had (zie genealogie). Grote zendingen pijpen uit het eigen assortiment van Trumm werden afgezet bij de firma's P.J. v.d. Want, Keizerstraat 10-12, M.N. v. Duijn, Peperstraat 231, en bij H. v. Rijst, terwijl Jac Bergmans op zijn beurt pijpen afnam van v.d. Want-Barras (sedert 1898 Hollandia) en modellen die succesvol waren imiteerde. Naast de correspondentie met Goudse fabrikanten komen wij een briefwisseling tegen met Julius Wigender en Müllenbach-Thewald uit Höhr, die op hetzelfde onderwerp betrekking hebben.

Het orderboek beslaat de periode van 5 december 1915 tot en met 3 september 1921 en begint als volgt: "Met God begonnen", hetgeen de levensinstelling van Jac Bergmans markant typeert. Het correspondentieboek (totaal ± 260 correspondentiestukken) beslaat globaal de periode april 1915 tot en met mei 1916 en sluit duidelijk aan bij het orderboek, hetgeen bestellingen volgend op briefwisselingen staven. Het aantal bestellingen en leveringen door de firma Trumm in die jaren geeft een goed beeld van het verval van de klei- en pijpenfabricage, niet alleen door de opkomst van de bruyèrepijp, sigaar en vooral sigaret, maar ook door de Wereldoorlog 1914-1918, die voor Nederland, hoewel neutraal, toch duidelijk consequenties had. Het verkrijgen van de klei voor de pijpenfabricage vanuit het Westerwald en Andenne was gezien de douane- en grensbepalingen bijzonder moeilijk, terwijl de export van pijpen vanwege de oorlogssituatie praktisch stil lag. Dit gold zeker voor een bedrijf als Trumm-Bergmans dat door zijn excentrische ligging in Nederland qua afzet vooral van de naburige regio afhankelijk was:

	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
Productie in stuks	30795	129106	181030	122024	129228	105723	18698

Duidelijk zien wij de neergang, vanaf 1918 in het bijzonder, zeker als wij in aanmerking nemen dat in 1880 de productie op jaarbasis nog 800.000 stuks bedroeg.

Bekijken wij vervolgens de aantallen pijpen, geleverd aan de drie genoemde Goudse fabrikanten:

	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
v.d. Want		4032	6192	3456	1728	360	576	
v. Duijn			244		144	260		330
v. Rijst	288	648						
Totaal	288	4680	6436	3456	1872	620	576	330

Dit totaal, 18258 stuks (1268 gros), bedroeg 2,5% van de totale productie van Trumm-Bergmans in die jaren, waarvan het jaar 1917 met 3,5% een absolute uitschieter vormde. De firma v.d. Want neemt hiervan met 90% het grootste aandeel voor haar rekening. Toen deze bestellingen wegvielen, zal dit zeker een belangrijke overweging hebben betekend om de klei- en pijpenfabricage in Weert te gaan beëindigen.

Om een indruk te geven welke soorten pijpen er gevoerd werden volgt hier een overzicht per fabrikant met de geleverde aantallen in gros uitgedrukt:

	v.d. Want	v. Duijn	v. Rijst
marbré's gesorteerd	273	15	8
auto met rand	86	6	9
tuf-tuf	72		5
grammophone	50	1	5
elegant (dublin)	48		
platsteel ½ porselein	6		
marbré sigarenpijp	32	1	2
beweegbare	65	4	2
portretpijp	120	1	1
geel gekleurde gezichten	5		3
half porselein	6		
marseillaises	1		
shagpijp zonder knop	2		
jacobpijp	1		

rode pijpen	3		
parelpotjes	1	1	1
dublin parel	1		1
leeuw recht/krom		4	
doorntjes		1	
jutser		1	
hongroise		1	
vlieg of bij		1	
vierkant		1	2
rabbys		2	2
grote koppen		1	
delft		4	
zwarte morinnemannetjes		1	
handjes met rand			4
met grote neus			1

Naast deze leveringskwanta komen wij in het orderboek nog tal van bijzonderheden tegen. V.d. Want vraagt zeer vaak te leveren in kisten zonder etiketten van Trumm erop en verschillende soorten pijpen dienen voorzien te zijn van de eigen etiketten van v.d. Want. De half porseleinen pijpen moeten voorzien zijn van een dikke rand en "gesopt" opdat zij niet in de mond kleven. Vaak worden er ook monsters bijgelverd, b.v. rode pijpen met gekleurde rand, paardje met riet, koekoeksfluiten, Franse doorrokers en in 1919 zelfs een volledige monstercollectie voor de Jaarbeurs. Ook rietjes met of zonder kurk, lege verpakkingendozen, spitjes en gummi roertjes worden bij Trumm besteld. De firma van Rijst doet daar nog bestellingen bij van witlood. Bergmans op zijn beurt vraagt v. Rijst of deze een firma kent waar hij Engelse klei en prima zand kan kopen, aangezien de vaste leverancier in Antwerpen tengevolge van de oorlog niet meer kan leveren. Bergmans zit in 1915 ook zonder Andenner klei en kan v. Rijst daaraan niet helpen. Aangezien Bergmans in 1915 alleen nog korte modellen fabriceert, kan hijzelf de produktie met Duitse klei uit eigen grove in gang houden. Een uitvoervergunning van de Duitsers om vanuit België via Hillen in Bree Andenner klei te krijgen is zeer moeilijk, zo niet onmogelijk te realiseren.

V.d. Want-Barras levert tussen maart en november 1915 honderden pijpen met lichtbeelden aan Bergmans, waaronder kopjes met het Belgische koningspaar, koning Albert, Hindenburg en mobilisatiepijpen, waarvan grote aantallen weer bestemd waren voor Hillen in Bree! De Zuid-Willemsvaart vormde de onmisbare "illegale" schakel tussen Weert en Bree. Interessant is nog de prijsvergelijking uit maart 1916 tussen Goedewaagen, v.d. Want en Trumm, die duidelijk in het voordeel van Trumm uitvalt (prijzen per gros)

	Goedewaagen	v.d. Want	Trumm
portemannekes	1,35	1,30	1,20
theepijpjes	1,40	1,50	1,20
ordinaire gewerkte	1,25	1,25	1,00

Afzet in Roermond

Ook de stad Roermond vormde voor de firma Trumm-Bergmans een redelijk belangrijk afzetgebied en vooral de kramen van diverse winkeliers rond de kapel in 't Zand hadden niet over "pijpenklandizie" te klagen, waarvan volgende voorbeelden getuigen: Op 5 augustus 1916 verzendt de firma per trein aan Severijns en Zoon te Roermond ter verdere bezorging zes gemerkte kistjes, elk bevattend twee gros pijpen en bestemd voor de heer G. Schreurs, de wed. Gubbels-Plum en de heer M.

Munnix. De eerste twee dreven aan de kapel bij Hotel Lemmens een galantrie-kraam, terwijl de laatste als smid bij de kapel werkzaam was. Uit diverse andere leveringen aan Schreurs en Gubbels kunnen wij opmaken welk pijpenassortiment op de galantrie-kraam werd aangeboden: Gewone witte tabaks- en sigarenpijpen, marbré tabaks- en sigarenpijpen en vooral de bedevaartpijpen met de afbeelding van de kapel in 't Zand, uitgevoerd in wit, geel en bruin.

Daarnaast waren pijpvaardn koekoeksfluiten en spaarpotten (verkooprijzen resp. 7 en 12 ct) gewilde artikelen.

Een tweetal offertes, door Bergmans in Roermond uitgebracht, geven een goed overzicht van de door de firma gehanteerde verkooprijzen (1915-1916);

gewone witte pijpen, in diverse soorten	per gros	1,10
gewone witte sigarenpijpen		1,00
ordinaire pijpen, in soorten		0,84
rode pijpen, in soorten		2,00
witte doorrokers		2,00
witte doorrokers met etiket		2,20
gele doorrokers		2,88
geel gekleurde gezichten		2,88
doorrokers met porseleinen parels		3,60
doorrokers met porseleinen rand		3,60
Portorico pijpen, grote koppen		3,60
gekleurde marbré pijpen		4,32

Erffenis uit het verleden, een rijkdom voor Weert

Weert is de enige stad in Europa waar deze industriële bedrijvigheid in al haar facetten zo goed bewaard is gebleven. Door reeds vermelde uiterst gelukkige toevalstreffers als ook door de attentie die de familie Bergmans heeft besteed aan de relicten uit het verleden, is er niet gesloopt, verkocht of vernietigd, maar bezit Weert thans zowel een industrieel archeologisch monument, de oven in zijn volle glorie, als ook de produkten die afgezet werden in alle windstreken (te zien in verzamelingen in Londen, Gouda en Leiden) met daarnaast de vormen, gereedschappen en het archiefmateriaal, die ons de kennis hebben verschaft over deze Weerter industriële aktiviteit in de 19e en 20e eeuw. Waarlijk een erffenis om trots op te zijn en zorgvuldig te koesteren en te bewaren. Met aandrang doe ik een oproep aan alle lezers om pijpen of andere voorwerpen uit hun bezit, die betrekking hebben op deze industrie, ter beschikking te willen stellen van de conservator van "De Tiendschuur" om zo de leemtes in de historie van deze pijpenfabriek te kunnen opvullen.

Noten

1. Een uitvoerige beschrijving van pijpenfabriek Trumm-Bergmans, haar historie en modellen en van andere Limburgse pijpenmakerijen zijn te vinden in de monografie "Afstammelingen van Westerwaldse pijpmakers in beide Limburgen en Pijpenfabriek Trumm-Bergmans te Weert" door J.P.A.M. Engelen, uitgegeven juni 1985 door de Pijpelogische Kring Nederland en verkrijgbaar in museum "De Tiendschuur".
2. Besluit van de raad der gemeente Weert d.d. 26 november 1987 om een bedrag beschikbaar te stellen voor het verplaatsen van de kleipijpenoven van de Laarderweg naar de tuin bij "De Tiendschuur", alsmede voor de restauratie van de oven.
3. Orderboeken van de firma Trumm-Bergmans uit de jaren 1847-1871-1880-1915-1920. Correspondentieboek uit 1915-1916.
4. Meulen J. van der en H. Tupan. De Leidse Tabakspijpmakers. Hoogezand, 1980 Meulen J. van der. De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn. Alphen aan den Rijn, 1986
Duco D.H. De Nederlandse kleipijp. Leiden, 1987
3-Maandelijks blad voor de Pijpenverzamelaar, uitgegeven door de Pijpelogische Kring Nederland.